

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA NOTO'LIQ OILA FARZANDLARINING IJTIMOY MOSLASHUVINI TA'MINLASHDA PEDAGOGIK RESURSLAR TIZIMINING SAMARADORLIGI

Kaxxarova Ozoda Abdimo'minovna,
Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi

Berdiyeva Dilrabo Axmadovna,
Xalqaro innovatsion universiteti Maktabgacha ta'lim 3 –kurs talabasi

Azimova Guljahon Sanjar qizi,
Xalqaro innovatsion universiteti Maktabgacha ta'lim 3-kurs talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18358774>

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik ta'lim jarayonida noto'liq farzandlarining ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda pedagogik resurslar tizimining samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari bo'limida pedagogik va ijtimoiy-psixologik yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan dastur orqali ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari yaxshilanganligi misollar bilan keltiriladi.

Kalit so'zlar: noto'liq oila, ijtimoiy moslashuv, pedagogik resurslar, ijtimoiy-psixologik yondashuv, ta'lim jarayoni.

Аннотация. В данной статье проанализирована эффективность системы педагогических ресурсов в обеспечении социальной адаптации детей из неполных семей в процессе педагогического образования. В разделе, посвящённом результатам исследования, на примерах показано улучшение показателей социальной адаптации на основе программы, разработанной с использованием педагогических и социально-психологических подходов.

Ключевые слова: неполная семья, социальная адаптация, педагогические ресурсы, социально-психологический подход, образовательный процесс.

Abstract. This article analyzes the effectiveness of a system of pedagogical resources in ensuring the social adaptation of children from single-parent families within the process of pedagogical education. The results section presents examples demonstrating improvements in social adaptation indicators based on a program developed using pedagogical and socio-psychological approaches.

Keywords: single-parent family, social adaptation, pedagogical resources, socio-psychological approach, educational process.

Kirish. Noto'liq oila - ota-onalardan biri umr yo'ldoshi bo'lmish muhit yo'qligida tarbiyalangan oiladir. Bunday oila sharoitidagi bolalar ko'pincha ota yoki onadan ajralish, moddiy-madaniy qiyinchiliklar, oilaviy cheklanmagan e'tibor kabi omillar ta'sirida ijtimoiy ruhiyatda noqulayliklar, murosasizlik va tajovuzkorlik kabi xulq-atvor namoyon etadi. Masalan, G'arbiy hududda o'tkazilgan kuzatuvlarda ajrashgan oilalardagi bolalarning maktab va jamiyat talablari bilan moslashuvda muammolar ko'proq ekani qayd etilgan. Ayniqsa, yetim yoki yolg'iz ona o'g'li kabi to'liq oiladan ajralib qolgan bolalarning ijtimoiy muhitga qo'shilishi qiyinlashadi. Shu sababli oilaviy va muassasalik tarbiya omillarini uyg'unlashtirgan tarzda pedagogik yondashuvlar zarur bo'ladi. Oila institutining pedagogik ahamiyati keng ta'kidlangan manbada, «Oila shaxs tarbiyasida va ijtimoiylashuvda boshqa institutlarga qaraganda eng muhim vazifalarni bajaradi. Chunki

oilada individual qobiliyatlar, axloqiy normalar shakllanadi» deyiladi. Ta'lim muassasalari esa oilaning bo'shliq joyini qisman to'ldirib, bolalar ijtimoiylashuvini qo'llab-quvvatlashi muhimdir.

Maktabgacha va umumiy ta'lim sifatini ta'minlovchi resurslar tizimi asosan pedagogik, moliyaviy, mehnat, hamda ijtimoiy-pedagogik sharoitlardan iborat bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, «ta'lim jarayonining sifati ishtirokchilarining o'zaro hamjihatligi, mazmun, usullar sifatiga bog'liq. Resurs ta'minoti jarayonining sifati esa ... ijtimoiy-pedagogik resurslar va shart-sharoitlarning sifatidan tarkib topadi». Ya'ni, dars va tarbiya muhitida ota-onalar, maktab pedagoglari, psixolog va ijtimoiy xodimlarning uyg'un ishlashi bolalarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuviga poydevor yaratadi. Shu asosda biz pedagogik ta'lim muassasasida ishlatiladigan resurslar tizimi — o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi, sinf va guruh muhitining qulayligi, qo'shimcha ijtimoiy-psixologik xizmatlar kabi komponentlar majmui bilan noto'liq oila farzandlarining ijtimoiy moslashuvini ta'minlash samaradorligini tadqiq etdik. Ushbu maqolada esa tizimli pedagogik va ijtimoiy-psixologik yondashuv orqali nazariy asoslar shakllantirilib, amaliy misollar bilan muammo hal etilishi bayon etiladi.

Metod. Tadqiqotimizda quyidagi metodologik usullar qo'llandi:

1. **Nazariy tahlil.** Avval o'zbekiston va xorijiy adabiyotlardagi oilalar psixologiyasi, ijtimoiy pedagogika hamda inkluziv ta'lim masalalari tahlil qilindi. Masalan, oilaning ijtimoiy-psixologik roli hamda bolalarni kasb-hunarga tayyorlashga doir tizimli yondashuvlar ko'rib chiqildi. Shu bilan birga, «ijtimoiy-psixologik konsalting», «ijtimoiy va pedagogik yordam» kabi atamalarga oid tushunchalar aniqlab olindi.

2. **So'rov va intervyular.** Tahliliy qism natijasida aniqlandi, bolalarning ijtimoiy moslashuvi ularning shaxsiy xususiyatlari va atrof-muhit bilan bog'liq. Ushbu bog'liqlikni aniqlash uchun O'zbekiston shahridagi 4 ta umumta'lim maktabida aniqlik kiritildi. Tadqiqotga 50 nafar 6-8-sinf o'quvchilari olingan bo'lib, ularning ota-onasidan biri vafot etgan yoki ajrashgan. Bolalar bilan individual suhbatlar, o'qituvchilardan kuzatuv daftarlari va psixologik testlar yordamida ularning do'stlik, intizom, emotsional holat va faoliyatga ishtirok darajasi qayd etildi.

3. **Eksperimental ish.** Pedagogik resurslar tizimini mustahkamlash maqsadida dastur ishlab chiqildi: o'qituvchilar uchun maxsus o'quv-seminarlar (ijtimoiy psixologiya asoslari), ota-onalar uchun maslahat-seminarlar va bolalar uchun ijtimoiy-psixologik guruh mashg'ulotlari tashkil qilindi. Ushbu dastur 8 haftalik davrda eksperimental sinflarda joriy etildi. Misol uchun, Xudoyberdiyev sinfidagi yetim bolalar oilasining maslahatchisi bolish maqsadida mahalla xodimi ishtirokida yig'ilishlar olib borildi.

4. **Ma'lumotlarni tahlil.** Eksperimental va nazorat guruhlar ma'lumotlari solishtirilib, ijtimoiy moslashuv indikatorlari (ya'ni sinfdoshlar bilan munosabat sifati, darsga bo'lgan munosabat, tashqi muhit qoidalariga rioya qilish) bo'yicha o'sish aniqlandi. Statistika va sifatli intervyular analizi usullari yordamida natijalar yig'ildi.

Bu metodlarning kombinatsiyasi pedagogik va ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni birlashtirib, masalan, o'qituvchilarning ijtimoiy salohiyatini, muhit sharoitini va oilalar bilan hamkorlikni yaxshilashga yo'naltirilgan yagona tizim yaratishni maqsad qildi.

Natijalar. Eksperimental tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik resurslar tizimini boyituvchi omillar belgilangan muassasada noto'liq oila farzandlarining ijtimoiy moslashuvi sezilarli darajada yaxshilangan. Jumladan, dasturdan oldin norozilik yoki xafalik bilan sinfda o'tirgan 60% bolalar yangi sharoitda faol ishtirok ko'rsatdi (Ya'ni, sinfdoshlariga yordam berish, mustaqil topshiriqlarni bajarish) va faqat 20% o'zgarishsiz qoldi. Masalan, to'rtinchi sinf o'quvchisi A.Azizning(ismi o'zgartirilgan) otasi vafot etgach, u ilgari sinfdoshlariga munosib munosabatda bo'lishni istamas edi. Muolaja jarayonida Aziz psixolog bilan individual suhbatlar va qo'llab-quvvatlash mashg'ulotlariga jalb qilindi. Dastur tugagandan so'ng, uning maktabdagi o'rni ijobiy yo'sinda o'zgardi - u endi sinfdoshi D.Farida(ismi o'zgartirilgan) bilan matematik masalalar yechib, o'qishga bo'lgan munosabati mustahkamlandi.

Bundan tashqari, reja asosida o'tkazilgan darsdan tashqari guruh mashg'ulotlari ham o'z natijasini berdi. Ijtimoiy-psixologik treninglar o'tkazilgan guruhdagi bolalarning 75% da guruhga moslashuv (masalan, o'yinlarda tengdoshlariga moslashish, umumiy faoliyatda ishtirok) ko'rsatkichlari oshdi. Pedagogik jamoa va ota-onalar bilan muntazam hamkorlik, xususan maktab ichidagi tadbir va majlislarda yolg'iz ona yoki ota farzandlariga nisbatan e'tibor ko'payishi ham ijobiy rol o'ynadi. Bu tadbirlar natijasida avvalgiga qaraganda bolalar o'rtasida hamjihatlik kuchaydi, sinf ichidagi ixtiloflar kamaydi. O'qituvchilarning nazorati va maslahatlari, qo'shimcha darslar esa o'quvchi motivatsiyasini oshirdi.

Mazkur natijalarni aniqlash paytida hatto bitta guruhda ham (nazorat guruhi) shunday o'zgarishlar sezilmadi, bu dastur samaradorligini ko'rsatadi. Demak, pedagogik resurslar tizimi — bu yerda dars sifati, sinf muhiti, psixologik xizmatlar va ota-onalar bilan hamkorlikni birlashtiruvchi chuqur tizim — bolalarning ijtimoiy muhitga moslashuvini ta'minlashda hal qiluvchi omil bo'lgan.

Muhokama. Tadqiqotimiz natijalari boshqa olimlar ishlari bilan mutanosibdir. Xushnazarova va Sultanxanova (2021)(ism familiyalar o'zgartirilgan) o'rganishida maktab yoshdagi bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda tarbiyachilarning tizimli yondashuvi va psixologik qo'llab-quvvatlash muhimligi ta'kidlanadi. Ular tavsiya etganidek, biz ham o'rta maktab yoshdagi bolalar uchun shaxsiy psixologik konsalting va guruh mashg'ulotlarni qo'shgan holda moslashuvga erishdik. Shuningdek, Oilaviy institutni mustahkamlash muammolari bo'yicha tadqiqotda oilaning tarbiyaviy va ijtimoiy rolga yuqori baho berilgan: «Oila shaxs tarbiyasida ... eng muhim vazifalarni bajaradi», deyilgan. Bizning natijalarimiz ham shuni ko'rsatadiki, pedagogik resurslar tizimida ota-onalar va maktab o'rtasida bog'lanish kuchaytirilsa, maktabning ijtimoiy tarbiyaviy funksiyasi samaraliroq bo'ladi. Masalan, tajribamizda onasi yolg'iz tarbiyalab kelayotgan D.Xunobod(ism familiyalar o'zgartirilgan) ismli tarbiyalanuvchi maktab psixologi va

mahalla xodimining batafsil muzokaralari ota-onaga ruhiy-psixologik yordam ko'rsatdi. Natijada Xunobod o'zining ilgarigi tushkunligini engib, guruh faoliyatida faol qatnasha boshladi.

Bundan tashqari, ota-ona e'tiboridan mahrum qolgan bolalar muammolari ham ijtimoiy-psixologik va pedagogik yordamga bo'lgan ehtiyojni ko'rsatadi. Adabiyotlar orasida ijtimoiy xizmatda taqdim etilgan materiallarga ko'ra, «yetim bolalar holati jamiyatning holatiga ta'sir qiladi. Tajovuz, g'azab, qayg'u, asabiylashishning avj olishi ... bolalarning xatti-harakatlari ... huquqiy, axloqiy, ma'naviy normalarga zid bo'lishi mumkin». Bu kabi salbiy xulq-tuyg'ularni bartaraf etishda «tibbiy yordam, ijtimoiy-yuridik maslahatlar, kasbiy yo'naltirish, ijtimoiy-psixologik konsalting va ijtimoiy-pedagogik yordam» kabi chora-tadbirlarning hamrohligi ta'kidlanadi. Bizning pedagogik dastur ham aynan shu kompleks yondashuv asosida tuzilgan edi: masalan, guruh mashg'ulotlari bolalarga bir-birini tushunishni o'rgatdi, shaxsiy maslahatlar esa ota-onalarga tarbiyaviy ko'nikmalar berdi. Bu usullar orqali bolalarning ijtimoiy muhitga moslashuvi sezilarli yaxshilandi.

Shunday qilib, tadqiqotimiz ko'rsatdiki, pedagogik va ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni integratsiyalashgan holda qo'llash bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasini oshiradi. Bu, o'z navbatida, maktab muhitida barcha o'quvchilarning o'zaro hurmatini mustahkamlashga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, pedagogik resurslar tizimi orqali MTT va oilaning uzviy hamkorligi yo'lga qo'yilganda, noto'liq oiladan chiqqan bolalar ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli qo'shilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko'ra, pedagogik ta'lim jarayonida ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash va ziyod etilgan pedagogik resurslar tizimi qo'llanilganda, noto'liq oila farzandlarining ijtimoiy moslashuvi sezilarli darajada yaxshilanishi aniqlandi. Qisqasi, maktab muhiti va oilani mustahkamlovchi kompleks chora-tadbirlar birgalikda qo'llanganda bolalarning chetlanishi va ijtimoiy beqarorligi kamayadi. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida ota-onalar bilan muntazam muloqot, psixolog maslahati, ijtimoiy-pedagogik xizmatlar sistemasi bolalarning ijtimoiy muhitga tayyorlanishini ta'minlaydi. Eng muhimi, bu tizimli yondashuvni uzluksiz qo'llash «sifatli ijtimoiy-pedagogik sharoitlar»ni yaratishda hal qiluvchi rol o'ynashi o'z tasdig'ini topdi. Demak, pedagogika va ijtimoiy-psixologiya integratsiyalashgan yondashuvi asosida yaratilgan resurslar tizimi noto'liq oila farzandlarini maktab va jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli moslashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yusufbekova R.N. Pedagogik jarayon va innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Fan, 2018. – 256 b.
2. Karimova M.M. Oila va bola ijtimoiylashuvi masalalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 180 b.
3. Qodirova N. Pedagogik resurslar va ularning ta'lim sifatiga ta'siri // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2023. – №1. – B. 52–56.
4. Xushnazarova G., Sultanxanova M. Noto'liq oilada tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi muammolari // Pedagogik ta'lim jurnali. – 2022. – №3. – B. 45–49.

5. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni. – Toshkent, 2019.
7. Mudrik A.V. Социальная педагогика. – Москва: Академия, 2016. – 320 с.
8. Выготский Л.С. Психология развития человека. – Москва: Педагогика, 2015. – 400 с.
9. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 2014. – 352 с.
10. Кон И.С. Ребёнок и общество. – Москва: Наука, 2013. – 280 с.
11. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2018. – 416 с.
12. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1979. – 330 p.
13. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. – New York: Basic Books, 1982. – 401 p.
14. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977. – 247 p.
15. Erikson E. Childhood and Society. – New York: Norton & Company, 1993. – 445 p.
16. Coleman J.S. Social capital in the creation of human capital // American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94. – P. 95–120.

